

MINDESTENEN PÅ ELLEMOSEVEJ

Den mest dramatiske begivenhed i Tranbjerg under Besættelsen fandt sted kort tid før krigens ophør, den 24. marts 1945. Den dag foretog fire modstandsfolk en aktion mod et tysk militærfly, som var nødlandet på en mark ved Slet. I alt seks tyske soldater bevogtede flyet, og to af dem var bevæbnede vagter helt tæt på det. Aktionen udviklede sig dramatisk og endte fatalt for to af modstandsfolkene, som blev dræbt.

Aktionen

Ca. 40 år efter skrev en af de overlevende, Vagn Olesen, nogle erindringer om begivenheden. Han havde hørt at to tyske jagerfly var nødlandet syd for Aarhus, og han cyklede sammen med tre kammerater ud for at undersøge omstændighederne nærmere. De var alle fire medlemmer af modstandsgruppen "5. kolonne", som fra september 1944 havde foretaget mange sabotageaktioner i Aarhus. De fire bevæbnede modstandsfolk havde i sinde at ødelægge flyene eller i det mindste at fjerne våben og ammunition fra dem. Det første fly de kom til, var imidlertid så godt bevogtet, at de opgav at foretage sig noget.

Derefter cyklede de til Slet, hvor det andet fly stod på en mark syd for Ellemosevej mellem Slet og Tranbjerg. Ved flyet stod to bevæbnede vagter. Modstandsfolkene fandt ud af, at fire andre tyske soldater holdt frokostpause i et skur tæt ved en gård, og det lykkedes dem at overrumple og afvæbne de tyske soldater. En af danskerne, Vagn Olesen, blev sat til at fjerne de tyske våben fra skuret, mens de tre andre kommanderede de fire tyske soldater til at bevæge sig mod det tyske fly med hænderne i vejret. På den måde var det planen at afvæbne de to vagter ved flyet for at kunne fjerne maskingeværerne og ammunitionen. Aktionen så ud til at lykkes, men pludselig affyrede Hans Zeuthen Engberg en maskinpistolsalve, måske fordi han var ved at snuble. Der opstod forvirring, og de to tyske vagtposter begyndte at skyde. Henning Riber Christensens karabin svigtede, og de tre danskere tog flugten. Hans Zeuthen Engberg og Niels Mølgaard Mikkelsen blev ramt og dræbt, mens det lykkedes for Riber Christensen at flygte. Også Vagn Olesen flygtede og nåede i sikkerhed. En af de tyske soldater blev såret alvorligt.

Det er vanskeligt præcist at beskrive, hvad der skete i de afgørende øjeblikke, og der findes flere lidt forskellige beskrivelser af aktionens forløb. Den bedste kilde er en kortfattet rapport til ledelsen af "5. Kolonne", og den må være skrevet af Henning Riber Christensen, da han var det eneste danske øjenvidne, idet Vagn Olesen (gruppe 2) var optaget af at fjerne våben fra tyskernes skur. *"Den 24/3 gik 3 af os med en mand fra gruppe 2 til Angreb mod en nødlandet tysk flyvemaskine ved Slet. Frivagten blev holdt op i et nærliggende skur og ført – 4 i alt – foran vore 3 op mod maskinen. Gruppe 2 blev efterladt i skuret for at samle våben sammen. Den tyske Gefreiter fik ordre til at kommandere vagterne til at nedlægge våbnene. De var i færd med det, da Engberg, uvist af hvilken grund, affyrede en maskinpistolsalve. Resultatet var, at vagterne greb til våben. Vor karabin svigtede, og alle 3 løb. Hans Zeuthen Engberg og Niels Mølgaard Mikkelsen blev ramt, og ingen kom til bevidsthed. Den officielle dødsattest lyder for Mikkelsens vedkommende først på den 26/4.*

Gruppen fjernede 3 rifler og en pistol. Vi mistede en maskinpistol og en omdrejningspistol."

Tyskerne begravede hemmeligt de to dræbte modstandsfolk på Skejby Mark, hvor også andre henrettede eller dræbte danskere blev begravet. Kort efter Befrielsen fandt man gravene, hvorefter Hans Zeuthen Engberg blev bisat på sin hjemegn, Torsted kirkegård ved Horsens, mens Niels Mølgaard Mikkelsen blev bisat på Vestre kirkegård i Aarhus.

De to dræbte modstandsfolk

Hans Zeuthen Engberg blev født den 21. maj 1923 og var søn af ingeniør J.F. Engberg og hustruen Julie, som boede i Torsted ved Horsens. Han var medlem af KFUM's spejderbevægelse og tog studentereksamen fra Horsens Statsskole. Derefter flyttede han til Aarhus og begyndte at læse teologi, og i januar 1945 bestod han en eksamen i græsk. Samtidig med at han fulgte forelæsningerne, blev han også engageret i modstandskampen og deltog i flere aktioner fra slutningen af 1944. Han blev bisat den 21. maj 1945, den dag hvor han kunne være fyldt 22 år.

Niels Mølgaard Mikkelsen blev født den 24. december 1924 i Haurum som søn af lærer Kristen Mikkelsen og hustruen Elise. Efter eksamen fra Hammel Realskole kom Niels Mikkelsen på Randers Statsskole, hvorfra han i 1944 tog studentereksamen. Mens han gik i gymnasiet, var han medlem af en terrænsportsforening, som blev ledet af en lærer på Statsskolen, Kaj Hoff der også var modstandsmand og tidligere Finlands-

frivillig. Mange studenter fra Randers Statskole blev rekrutteret til modstandskampen, bl.a. Henning Riber Christensen, som også havde været medlem af terrænsportsforeningen og som overlevede aktionen ved Slet. Da Niels Mikkelsen flyttede til Aarhus og begyndte at læse på Aarhus Seminarium, mødte han Riber Christensen og udtrykte ønske om at deltage i modstandskampen. Niels Mikkelsen blev derefter optaget i Riber Christensens egen gruppe, gruppe 8 i "5. kolonne".

Indsamlingen i Tranbjerg

De to unge modstandsfolks død gjorde et stort indtryk på befolkningen i Tranbjerg, og allerede et par dage efter placerede lokale beboere en sten de to steder, hvor modstandsfolkene blev dræbt. Kort efter Befrielsen blev der oprettet en komite, der skulle organisere en indsamling med henblik på rejse en mindesten. Komiteen blev ledet af installatør Gerhard Jensen, gartner Jens Mikkelsen og købmand Marinus Jensen. 198 personer gav et bidrag til indsamlingen, og der blev indsamlet 1096,50 kr. Det var mere end tilstrækkeligt, og det overskydende beløb blev givet til Holme-Tranbjerg kommune, som så skulle vedligeholde mindestedet, en opgave der i dag varetages af Aarhus Kommune.

Mindestenen skulle stå tæt ved det sted, hvor aktionen havde fundet sted, og den blev placeret i vejsiden af Ellemosevej, ca. 400 meter fra Landevejen. Der var forskellige meninger om, hvordan mindestedet skulle se ud. Gerhard Jensen var kontaktperson for lokalkomiteen, og gennem hans korrespondance med de dræbtes forældre og kammerater, kan man få et indblik i de forskellige synspunkter. Det første forslag til mindestedet blev tegnet af den kendte landskabsarkitekt professor C. Th. Sørensen i begyndelsen af juni. Hans forslag var to flade hvide sten på en svagt skrånende græsplæne med to egetræer bagved. J.F. Engberg udtrykte på forældrenes vegne stor glæde over initiativet fra beboerne i Tranbjerg, men han ønskede ligesom de dræbtes venner, at mindestedet skulle være et minde for alle faldne modstandsfolk og at det ikke måtte ligne et gravsted. Dette kunne man opnå ved at rejse en større sten mellem de to mindre, og på stenen skulle der indhugges en tekst som understregede, at modstandsfolkene faldt for alle danskere. Engberg foreslog citatet "For at et land skal kunne leve maa nogle kunne dø". Der skulle også stå, hvem der havde rejst stenene. Disse forslag blev godkendt af lokalkomiteen og fremgår af en skitse, som Gerhard Jensen sendte til de to modstandsfolks kammerater. Skitsen er stort set identisk med stedets endelige udformning.

Inskriptionen

Det var altså J.F. Engberg, der foreslog inskriptionen på den store mindesten "For at et folk skal kunne leve maa nogle kunne dø". En forenklet version af sætningen blev meget kendt i forbindelse med filmen *Hvidsten Gruppen*, som havde undertitlen "Nogle må dø for at andre kan leve". Formuleringen stammer fra et afskedsbrev fra Niels Fiil til søstre Tulle og Gerda som man ser Niels læse op i slutningen af filmen. Brevet er gengivet på side 97-98 i bogen *De sidste timer Afskedsbreve fra frihedskæmpere 1943-1945*, som blev genudgivet i 2012.

Den markante modstandsmand Christian Ulrik Hansen, som bl.a. var med til at organisere modtagergrupper i Jylland, blev henrettet en uge før medlemmerne af Hvidsten gruppen, den 23. juni 1944. I et af sine afskedsbreve til vennerne skrev han: "For at et folk skal kunne leve, maa nødvendigvis nogen kunne dø" (*De sidste timer* side 67), altså bortset fra et enkelt ord nøjagtig samme sætning som findes på mindestenen på Ellemosevej. Christian Ulrik Hansens breve blev efter hans død udgivet af illegale forlag, og det er sandsynligvis herfra J.F. Engberg har fået inspirationen til mindestenens inskription.

Afsløringen af mindestenen

Kl. 16 søndag den 16. september 1945 blev mindestenen afsløret i overværelse af over 500 mennesker, især fra Tranbjerg, men også mange af de to modstandsfolks venner og familiemedlemmer var mødt op. Efter klokkeringningen fra Tranbjerg kirke var ophørt, talte lærer Johs. Kristensen fra Tranbjerg skole, hvorefter stenhugger Johs. Schøtt fra Viby afslørede sin sten ved at fjerne Dannebrogssflaget. Derefter talte professor K.E. Løgstrup, som bl.a. sagde at modstandsfolkene med deres indsats havde skabt et mindeværdigt tidsafsnit i folkets historie, og uden sådanne værdige minder ville et folk ikke kunne bestå. Også repræsentanter fra modstandsbevægelsen talte, dels Henning Riber Christensen og dels chefen for "5. Kolonne", E. Fisker.

J.F. Engberg takkede på forældrenes vegne for det smukke minde, der var sat over sønnerne, og Kristen Mikkelsen læste et digt, han havde skrevet. Digtets titel er *16. september 1945*, og det er på seks vers. Her gengives tredje og femte vers:

Ja, Niels og Hans, I kære to
af Dødens røst blev kaldt til ro;
I faldt på ukendt Sted!
Dog ukendt – nej thi hver en Plet –
ej mindst vort Hjærtet i Slet –
Er jo en Del af Landet,
det Land, hvorfor I mandigt stred.

Tak Landsmænd her! Thi har gjort at
Hjærtet bli'er saa varmt og stort
Trods tunge Sorg og Savn!
I tog de to i Hjærtet ind!
I gav dem Hædersplads i Sind!
I Dag vi sammen nynner
I Fællesskab paa Danmarks Navn!

Der blev også sunget salmer og sange under højtideligheden; den sidste var "Der er et yndigt land". Bagefter var der mindesamvær på Tranbjerg Kro, hvor sognepræst Aage Knudsen talte.

Alle talerne ved mindestenens afsløring og Kristen Mikkelsens digt blev senere udgivet i heftet *Mindeskraft for 5. kolonnes faldne*.

Mindestenen efter 1945

I flere år efter Befrielsen blev der hvert år holdt en højtidelighed ved mindestenen på Ellemosevej på årsdagen for aktionen, den 24. marts, og mange modstandsfolk og lokale mødte frem. På et tidspunkt standsede traditionen, men der har flere gange været afholdt mindehøjtideligheder på stedet i forbindelse med markeringer af Besættelsens runde mærkedage, fx 40-årsdagen for Befrielsen i 1985 og 50-årsdagen for Besættelsen i 1990. Og der bliver stadigvæk lagt blomster ved mindestenen den 24. marts, også i år på 70-årsdagen for den skæbnesvangre aktion.

På 10-årsdagen for aktionen deltog de to overlevende modstandsfolk, H. Riber Christensen og Vagn Olesen. Også ved denne lejlighed holdt Riber Christensen en tale ved mindestenen, og i 1955 sammenfattede han sin opfattelse af begivenhederne i 1945 med disse ord: "Vi erkender i dag, at det var en overmodig handling, vi gik til, da vore kammerater faldt. Helt nøjagtigt lader situationen sig ikke rekonstruere, selv om vi har prøvet det så tit. Gruppen var dårligt og usikkert udrustet. Men modet og viljen var brændende, og vi satte målet højt. Det var gode kammerater, der faldt".